

DOCUMENTE PRIVIND MIȘCAREA DACOROMÂNĂ LA DEVA ÎN 1885 ȘI 1905

GELU NEAMȚU

Evenimentele din comitatul Hunedoara legate de răspindirea manifestului tipărit la București cu data de 18 august 1885 și semnat „Comitetul de inițiativă al Iredentei române”, le-am urmărit în parte cu cîțiva ani în urmă¹.

Pe baza unor noi documente și investigații, detalii ale acelor evenimente pot fi acum mai bine precizate.

Documentele pe care le reproducem în anexă, în traducere din limba maghiară², reflectă opiniile autorităților față de activitatea Societății de lectură din Deva supusă unei anchete severe.

Urmărirea Societății este prilejuită tocmai de apariția și la Deva a „Proclamației revoluționare” tipărită la București.

Cu ocazia cercetării anterioare am arătat că Proclamația a provocat o agitație neobișnuită în rîndul dominanților și a determinat presa acestora să fluture insistent pericolul „Revoluției valahe”³ care s-ar pregăti în secret.

La Deva casa lui Francisc Hossu-Longin a fost minuțios percheziționată pentru a se găsi Proclamația primită prin poștă, proclamație pe care în final declarase că a uitat-o pe masa Societății de lectură (la casină) din oraș. Dar ne fiind găsit acolo Manifestul se procedează la o investigație mai amplă asupra Societății.

Societatea era „suspectă” de mai multă vreme și acum autoritățile găsiră pretextul nimerit de a acționa în direcția desființării ei.

Societatea de lectură din Deva era destul de veche. Am găsit-o atestată la 1868. Septimiu Cetrășianu, corespondent al *Albinei*, scria că de mult se simțise necesitatea unei Societăți de lectură la Deva, aceasta inaugurîndu-se în sfîrșit la 2 februarie 1868⁴.

La înființarea ei a contribuit cu deosebită energie vicecomitele Georgiu Ciacan, protopopul Ioan Papiu și avocatul dr. Lazar Petcu, fruntași cunoscuți ai Devei.

Societatea își propusese să activeze în spirit național, declarînd că „...dacă voim să trăim ca națiune, trebuie nainte de toate să ne cultivăm limba și să ne susținem drepturile noastre”.

¹ G. Neamțu, „Proclamația Iredentei române” din 1885, la Deva, în *Sargeția*, VI, 1969, p. 127—133.

² Mulțumim și pe această cale colegei Bodor Marghioala pentru traducerea documentelor.

³ *Gazeta Transilvaniei*, XLVIII, nr. 189 din 25 aug./6 sept. 1885, p. 1—2.

⁴ *Albina*, III, nr. 13 din 2/14 febr. 1868, p. 1.

Ultimul obiectiv declarat, nu și înscris în statute, permitea o interpretare foarte elastică, implicând o activitate politică.

Se pare că acest spirit s-a păstrat destul de fidel până la 1885, din moment ce autoritățile voiau să o desființeze. Dovadă, acuzația că desfășoară activități „antipatriotice” și aceea nu mai puțin gravă, că Societatea propaga spiritul Proclamației iredentiste căutată cu atîtă insistență în comitat.

În final, măsurile preconizate reflectau cu prisosință intoleranța față de activitatea culturală și aspirațiile politice legitime ale românilor din Transilvania.

Documentele prezentate provin dintr-o colecție a arhivelor Ministerului de Interne de la Budapesta reprezentînd rezultatele unei anchete judiciare și preliminariile unei anchete administrative. Deși nu dispunem și de concluziile anchetei administrative, care, în mod sigur, nu o va fi înfirmat pe cea judiciară, informațiile conținute în cele trei documente, ele singure pot lumina unele aspecte ale manifestărilor dacoromâne și mai ales atmosfera existentă în jurul acestei mișcări subterane.

Iată pe scurt despre ce este vorba în aceste documente: procurorul regal din Deva îl informează pe prim-procurorul din Tîrgu Mureș că în ciuda eforturilor agenților din justiție și administrație n-au reușit să obțină nici-un exemplar din Proclamația „agitatoare” și injurioasă la adresa împăratului Francisc Iosif.

Cu toate acestea, „*spiritul ei se extinde*”⁵ [sb. n.]. De fapt tocmai de acest spirit le era frică autorităților, deoarece Manifestul îndemna pe români să renunțe la credința față de împărat, și vădînd un puternic simț de clasă, chema la luptă armată împotriva spoliatorilor și deznaționalizatorilor.

Dintr-un alt raport reieșea că Proclamația a ajuns în incinta sediului Societății. Ea s-a aflat tot timpul asupra lui Francisc Hosu-Longin, însă nu era exclus ca și alți membrii ai Societății să o fi primit, aceasta cu atît mai mult cu cît referatul ține să sublinieze că persoanele care conduc Societatea de lectură sînt de fapt reprezentanți ai elementelor celor mai nemulțumite de situația în care se aflau plasați românii în cadrul regimului dualist, mai ales avocați și preoți.

Aceștia, se spune în document, își petrec toată ziua la sediul Societății, zăbovind acolo uneori pînă noaptea tîrziu.

După informațiile sale, obținute pe căi lăaturalnice, desigur, procurorul dezvăluia că tocmai în acest timp se țineau acolo consfătuiri secrete și se plăsmuiau articole „tendențioase” ce urmau să apară în ziare. Tot acolo se întîlneau și cu oameni de încredere chemați din provincie, primînd informații de la ei, dîndu-le totodată îndrumări.

Era privit cu suspiciune chiar și faptul că sediul Societății se afla pe terenul unde funcționa biroul de avocatură al corespondentului principal al gazetelor românești, Francisc Hossu-Longin, căruia i se acordă în document și titlul de „conducător al elementelor ultraiste” cum mai erau

⁵ Arhivele Statului Filiala Cluj-Napoca, Colecția de documente a Ministerului de Interne, Budapesta, cutia 9, 1885, nr. 6288. Anexa I.

numiți luptătorii pentru Dacoromânia, ceea ce sporește mult, considerăm noi, prestigiul său de fruntaș al mișcării naționale românești ardelenne.

Societatea posedă citeva ziare românești însă nu avea bibliotecă. Membrii ei „ultraști“ nu-i primeau în rîndurile lor pe funcționarii de stat români cu „concepții juste“ din punctul de vedere al autorităților, ba chiar își permiteau să-i dojenească necruțător deoarece erau înclinați la compromis cu regimul dualist.

După citeva date utile despre istoricul Societății de lectură din Deva, denunțul se încheie îndemnînd la luarea de măsuri împotriva Societății, care ar fi chiar *inițiativa* „uneltirilor“ extremiștilor români.

În sesizarea prim-procurorului Sebestyén Mihály către primul ministru Tisza Kálmán, din 21 septembrie 1885, acesta concluzionează că Societatea de lectură nu era decît un paravan menit a camufla adunările și „uneltirile“ membrilor ei care de altfel erau și conducătorii mișcărilor „antipatriotice“ din comitatul Hunedoara⁶.

Cel de al treilea document⁷, datat 28 septembrie 1885 este adresat comitelui Hunedoarei, aducîndu-i la cunoștință că Societatea de lectură din Deva nu-și respectă statutele, ci slujea — după opinia prim-ministrului Tisza Kálmán — doar încurajării „uneltirilor antipatriotice“ a extremiștilor români, mascînd adunările și consfăturile secrete ale acestora, cerîndu-i formal comitelui Hunedoarei să deschidă o anchetă administrativă mai largă și să-i raporteze asupra rezultatelor acesteia.

Presupunem că ancheta administrativă va fi avînd detalii mai numeroase, dar, în general, concluzii asemănătoare.

Aducînd la lumină aceste documente, vrem să subliniem că ele relevă o realitate politică a vremii, presupusă, dar puțin atestată documentar, datorită caracterului ei subteran.

Alături de mișcarea națională legală, bine cunoscută de istoriografia noastră, exista și o puternică mișcare dacoromână. Aceasta își putea permite să expedieze sute de Proclamații în Transilvania, iar membrii sau simpatizanții ei din Deva, la adăpostul unei Societăți cu statut cultural, desfășurau o activitate abia bănuită de autorități, însă cu rezultate extrem de vii în masa poporului românesc, în rîndul căruia propaga spiritul dacoromân de luptă pentru unirea Transilvaniei cu România.

Este deosebit de interesant să urmărim după două decenii cum a evoluat teama autorităților de „revoluția valahă“ împotriva căreia au dus luptă atît de aprigă la 1885 dar mai ales în timpul Memorandului.

Desigur condițiile istorice sînt altele, mai complexe, însă esența rămăsese aceeași, românii se aflau oprimați tot de către regimul dualist.

Documentul emis la Deva în 25 decembrie 1905⁸, o informare către Ministerul de Interne, analizează faptele reale de pe teritoriul comitatului Hunedoara ce stăteau la baza unei campanii de presă antiromânești.

⁶ *Ibidem*, nr. 5343. Anexa II.

⁷ *Ibidem*, nr. 5343. 104. Anexa III.

⁸ *Ibidem*, Cutia 1905, neinventariat. Anexa IV.

Agitația și frica de o răscoală generală a românilor nu era justificată potrivit documentului, dar conștiința nedreptății regimului dualist, determina autoritățile să recunoască în sinea lor legitimitatea și posibilitatea unei astfel de răscoale.

Cea mai importantă schimbare produsă în cele două decenii a fost trecerea românilor la activism, pas politic binevenit ce depășea tarele unui pasivism perimat din punct de vedere istoric. Activismul avea totuși șansa de a dezvolta simțul politic și revendicativ al românilor.

Spiritul înnoitor și combativ al activismului se conjuga cu știrile despre revoluția burghezo-democratică din Rusia, așa încît teama autorităților de unele „semne” rău prevestitoare din interiorul țării devenea și mai apăsătoare.

Criza guvernamentală adusese Ungaria dualistă în pragul falimentului. „Liberalii” căzuseră de la putere după 30 de ani iar guvernul Fejérváry⁹ conducea fără o bază parlamentară. Lupta pentru votul universal amenința cercurile conducătoare maghiare cu eventualitatea pierderii supremației naționale.

În această situație de criză externă și internă, mișcarea națională românească trăia un adevărat reviriment.

Comitatul Hunedoarei se încadra și el în această mișcare, înscriindu-se între cele mai active centre de luptă națională din Transilvania, dacă n-ar fi să amintim decît *Libertatea* și *Foaia interesantă* de la Orăștie.

Aici se vor desfășura pentru prima dată după peste 30 de ani alegeri parlamentare care vor constitui un succes în ciuda faptului că a reușit candidatul guvernului. Numeroasele adunări electorale românești pe întreg teritoriul Transilvaniei, munca stăruitoare de deșteptare a poporului român desfășurată de P.N.R. îngrijora tot mai mult autoritățile dualiste.

Tensiunile sociale se împleteau din ce în ce mai strîns cu tensiunile naționale omniprezente în Ungaria poliglotă. Nemulțumirile naționale cumulate cu cele sociale, sub influența revoluției burghezo-democratice din Rusia, amenințau să ducă la o izbucnire de proporții.

În aceste condiții, către sfîrșitul anului 1905, clasele dominante maghiare încearcă o diversiune, recurgînd la o campanie tendențioasă de presă, concentrată asupra așa zisei „revoluții valahe”.

Agitînd pericolul național, cercurile guvernamentale de la Budapesta sperau să obțină o polarizare a opiniei publice maghiare paralizînd astfel orice demers social.

Manifestînd mereu tendințe centrifuge, românii puteau fi oricînd acuzați că pregătesc o revoltă. „Pericolul valah” devenea astfel o sperietoare ce putea fi manevrată cu eficiență de către politicienii maghiari fără scrupule în scopul reprobabil de a oprima altă nație lovind astfel în adevăratele interese ale propriului popor. De altfel, în trecut, a mai fost folosită adesea această diversiune.

Campania de presă antiromânească își are originea în agitațiile electorale devenite accesibile și românilor.

⁹ Din istoria Transilvaniei, II, p. 288.

În cercul electoral al Hunedoarei prin decesul lui Török Béla¹⁰ devine vacant un nou cerc românesc.

În adunarea electorală din 25 noiembrie 1905¹¹ din Hunedoara, aderenții partidului național au proclamat candidatura avocatului dr. Victor Bontescu.

Alegerile au fost fixate pentru 5 decembrie 1905 și *Tribuna* de la Arad, ziarul cel mai combativ pe care-l aveau românii la acea dată, îndemna într-un editorial inspirat „La luptă!”, apeluri identice făcea și *Libertatea* de la Orăștie¹².

Înainte de alegeri cu câteva zile, deputații români, împreună cu personalități politice locale, au cutreerat satele din cerc deșteptînd poporul, cerîndu-i să aleagă un reprezentant român în dietă¹³.

Lupta electorală se deschidea din nou după o lungă perioadă și doar după două adunări populare. Contra lui V. Bontescu, fiu al avocatului Bontescu din Hunedoara, candida un fost vicespan, Hallaky Artur, adversar declarat al votului universal, dar care se bucura de sprijinul hoțărîtor al jandarmilor și autorităților.

Cercul electoral al Hunedoarei devenise o adevărată fortăreață asediată; 300 de soldați (de la regimentele din Sibiu și Orăștie) și 100 de jandarmi împînzesc zona alegerilor. Hunedoara dispunea de 1279 de voturi, dar se aprecia că mulți votanți români din satele aparținătoare cercului nu vor putea veni din cauza distanței, a drumului impracticabil și a condițiilor meteorologice.

V. Bontescu, Russu Șirianu și V. Osvadă au vizitat diferite bresle meșteșugărești unde meșteșugarii români entuziaști au declarat că îi vor alege pe V. Bontescu, ceea ce au și făcut, dovedind o comportare vrednică. Pretutindeni erau români cu brad la căciulă și peste 50 de frunzași politici făceau propagandă electorală¹⁴. Presa românească sublinia și faptul că V. Bontescu a intrat în lupta electorală nu numai pentru drepturile românilor ci și pentru votul universal, adică și pentru drepturile muncitorului maghiar.

Cu toate că lupta a fost susținută și aprigă, dr. Victor Bontescu întrunește 468 de voturi iar Hallaky 567. Cauzele acestui rezultat erau cele prevăzute, plus abuzurile și presiunile jandarmilor pe tot timpul votărilor¹⁵. Deși candidatul român nu a reușit, alegerile au constituit un succes deschizînd larg drumul spre activismul politic la românii din acest înfîns comitat, cum se sublinia și în articolul din *Libertatea*: „Nu mîhniți ci mîndri!”¹⁶

¹⁰ *Tribuna*, Arad, IX, nr. 208 din 6/19 nov. 1905, p. 2.

¹¹ *Libertatea*, Orăștie, IV, nr. 47 din 5/18 nov. 1905, p. 1. Cf. *Tribuna*, nr. 209 din 8/21 nov. 1905, p. 2.

¹² *Tribuna*, nr. 212 din 13/26 nov. 1905, p. 1. Și *Libertatea*, nr. 48 din 12/25 nov. 1905, p. 1.

¹³ *Tribuna*, nr. 216 din 13/26 nov. 1905, p. 1.

¹⁴ *Libertatea*, nr. 52 din 10/23 dec. 1905, p. 3. Cf. *Tribuna*, nr. 218 din 23 nov./6 dec. 1905, p. 3—4; cf. și nr. 225 din 3/16 dec. 1905, p. 1.

¹⁵ *Tribuna*, nr. 219 din 24 nov./7 dec. 1905, p. 1—2. Cf. *Libertatea*, nr. 50 din 26 nov./9 dec. 1905, p. 1—2.

¹⁶ *Libertatea*, nr. 51 din 3/16 dec. 1905, p. 2. Cf. *Tribuna*, nr. 220 din 26 nov./9 dec. 1905, p. 1—2. Cf. și *Foaia interesantă*, Orăștie, I, nr. 6 din 25 dec. 1905, p. 1.

A doua zi după alegeri se află că în comuna Cerbăl s-a iscat o încăierare când s-au pus steagurile lui Hallaky deoarece poporul s-a împotrivit. Ca urmare, un țăran a fost înjunghiat cu baionetele de către jandarmi. Incidentul a fost calificat cu totul exagerat și disproporționat de către presa oficială drept „revoluție” și începe a fi intens exploatat de presa ostilă românilor. Adăugându-se la acest incident și altele de pe întinsul Transilvaniei, mai ales din comitatul Arad, se ajunge la un adevărat strigăt de groază că se întorc vremurile lui Horea și Iancu.

Cu titluri ca: „Românii din Ardeal se înarmează”¹⁷, „Primejdie în Ardeal” și altele era timorată opinia publică maghiară. Campania a mers amplificându-se. Ziarele din Budapesta reproduceau, fiecare, știrile ziarelor locale, inserând și corespondențe anonime îndoielnice sau chiar răuvoitoare, așa încît agitația pornită pe această temă, acționînd asupra unei opinii publice sensibilizate, dă rezultate.

Autoritățile din Brad și Baia de Criș intră în panică și cer vicecomiteiului Hunedoarei să trimită armata și în pofida protestelor românilor se trimite un batalion din regimentul arădean¹⁸.

*Aradi Közlöny*¹⁹ din 13 decembrie 1905 își asigură cititorii că „un nou 48 este în ajun de a se întîmpla”, iar *Függetlenség* concurîndu-l, publică editorialul „Se naște revoluția”.

Clubul deputaților români protestează printr-o telegramă către tron împotriva trupelor trimise în localitățile românești²⁰, arătînd că Hălmagiul și Bradul sînt în pace. Se săvîrșește — spun deputații români — un abuz administrativ pe baza unor știri nefondate, tendențioase.

„Tendința” era evident, mai crunta oprimare a românilor, astfel încît presa ostilă continuă să publice articole ca: „Ardealul stă în fața băii de sînge”, „Românii s-au răscolat”, „Sate întregi sînt în flăcări” și altele asemenea²¹.

„Revoluția valahă” se menține pe prima pagină a gazetelor zile de-a rîndul provocînd o adevărată psihoză pînă cînd treptat protestele românilor și dezmințirile liniștitoare își găsesc locul. Campania și-a atins însă scopul de a exacerba spiritele formînd un curent de opinie și mai ostil românilor. Ba mai mult, ministrul de interne dă următoarele dispoziții: 1) Acolo unde cei din fruntea comitatelor consideră că există o primejdie reală, să ceară armată. 2) În localitățile amenințate să se sporească numărul jandarmilor. 3) Procurorii să fie vigilenți și să urmărească pe cei ce „afișă” poporul român. 4) Poliția să interzică ținerea de adunări ale românilor pe teritoriul a 11 comitate²².

În articolul „Alarmă din Deva” se consemna existența în arestul tribunalului a doi români în legătură cu pretinsa revoluție, preotul Lupșor Adam din Turdaș și teologul Vișoiu din Chitid. A mai fost arestat și dus

¹⁷ *Tribuna*, nr. 221 din 27 nov./10 dec. 1905, p. 1. Cf. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 260 din 26 nov./19 dec. 1905, p. 2—3.

¹⁸ *Tribuna*, nr. 224 din 1/14 dec. 1905, p. 1—2.

¹⁹ *Ibidem*, loc. cit.

²⁰ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 267 din 4/17 dec. 1905, p. 1—2. Cf. *Tribuna*, nr. 223 din 3/19 dec. 1905, p. 1.

²¹ *Tribuna*, nr. 227 din 6/19 dec. 1905, p. 3.

²² *Ibidem*, nr. 226 din 4/17 dec. 1905, p. 3.

la Deva și preotul Suciș din Petrila precum și țărănul Simion Ionaș²³. „Revoluția din Orăștie”²⁴ a avut și ea o istorie cu jandarmi, ostași și patru-lări nocturne, numai bune să îngrozească pe cei slabi de înger. Așa se face că preoții și învățătorii sînt denunțați că țin adunări secrete prin biserici, că fac comploturi, călătoresc în grup, șoptesc, plănuiesc și dirijează acțiuni împotriva statului. Pe lângă acestea, ziariștii mai scriau despre: „... demolarea telegrafului, nimicuirea liniei ferate, sfredelirea tunelului, asedierea castelelor, subminarea gărilor”²⁵, despre dimanată și bombe.

În parte, formularea de mai sus cuprinde acțiuni reale înregistrate în raportul de la Deva pe care-l dăm în anexă, însă într-un context mult mai modest. Astfel prefectul enumera următoarele incidente din comitat: scoaterea a 19 șuruburi de la traversele liniei ferate, tăierea unui stilp telefonic și că s-a tras în poștalionul Băița—Brad fără a se putea depista niciunul din făptuitori²⁶.

Din raportul prefectului către ministrul de interne, reiese că autoritățile erau sensibilizate mai ales împotriva preoților greco-catolici și ortodocși localnici, care sînt acuzați a fi „fanatizat în măsură mare poporul român de rînd” la alegerile din 5 decembrie 1905.

În rest se confirma poziția ziarelor românești care au susținut că e inutil a se trimite armata pe sate.

Mai consemnăm că nu s-au făcut numai arestări ci și percheziții. Astfel la 21 decembrie 1905, în satul Chitid din zona Hațeg, la clericul Ignatie Vișoiu s-au căutat „scrisori revoluționare” de către ajutorul de notar Keresztes cu 4 jandarmi, confiscîndu-i-se scrisorile personale, cartea *Politicianismul și cultura română* de Rădulescu Motru și *Octoiul mic*, care au fost trimise procurorului din Deva. Respectivul cleric, fusese arestat cu cîteva zile înainte tot în chestiunea „revoluției valahe”. A fost apărut de avocatul Iustin Pop din Deva²⁷.

Pînă la urmă se dovedi că frica nu era tit de mare de „revoluția valahă” cît de cea rusă. Această stare de fapt este relevată într-un articol publicat ca replică la confiscarea armelor de la numeroși români din comitatul Hunedoara: „Revoluția — susține corespondentul *Tribunei* — se poate produce și fără de puști, furia poporului flămînd și fără drepturi e mai puternică decît orice arme”²⁸. Se atrage atenția în continuare că de fapt revoluție este, dar în Rusia, cerindu-se totodată măsuri corecte de îndreptare a situației din monarhie.

Agitația presei, trimiterea jandarmilor și soldaților în comitate a fost considerată însă de cotidianul *Magyarország*²⁹ drept bună și utilă deoarece: „Trimiterea pe acolo a puterii armate a făcut ca pînă și cel din urmă

²³ *Libertatea*, nr. 62 din 10/23 dec. 1905, p. 3 și *Gazeta Transilvaniei*, nr. 269 din 8/21 dec. 1905, p. 2.

²⁴ *Tribuna*, nr. 229 din 10/23 dec. 1905, p. 2.

²⁵ *Ibidem*, nr. 232 din 14/27 dec. 1905, p. 2.

²⁶ Anexa IV.

²⁷ *Libertatea*, nr. 53 din 17/30 dec. 1905, p. 3. Cf. *Tribuna*, nr. 233 din 15/28 dec. 1905, p. 4.

²⁸ *Tribuna*, nr. 234 din 17/30 dec. 1905, p. 4.

²⁹ din 2 ianuarie 1906. Apud *Tribuna*, nr. 237 din 21 dec./3 ian. 1905/1906.

păstor să înțeleagă că acum nu se poate face așa ușor revoluție ca la 1848...”

Trimiterea de jandarmi și soldați în comitatul Hunedoara a fost deci o pură campanie de intimidare, iar cât privește agitația din presă, aceasta fusese, după cum am mai spus, o încercare de a produce o psihoză dirijată cu ajutorul acestui instrument de comunicare, un mod de a abate atenția opiniei publice interne de la criza politică și economică din monarhia austro-ungară. Ea nu putea avea drept rezultat decât suspiciune și neîncredere, situație ce convenea desigur doar cercurilor conducătoare.

De reținut și faptul că în această campanie antiromânească s-au unit ziarele guvernamentale cu cele ale opoziției, cele locale cu cele centrale, realizând, pentru scurt timp, în această problemă, o unitate de vedere neobișnuită în peisajul politic al vremii.

În concluzie, abstracție făcând de situațiile imaginate de presa șovină manevrată la diverse nivele, din faptele reale dezvăluite și atestate de documentul din 25 decembrie 1905, pe care-l publicăm în anexă, reese clar că extremiștii, dacoromânii sau iredentiștii (cum mai erau denumiți) existau și acționau.

Cele două episoade de istorie locală de la 1885 și 1905, care se integrează organic în istoria generală a românilor, împreună cu cele patru documente, considerăm că sînt demne de interes, mai ales datorită aspectului lor subteran, inedit.

Nu vor trece mulți ani și „revoluția valahă”, așteptată cu atîta îngrîjorare de cercurile dominante austro-ungare, va veni cu adevărat, în condiții istorice imprevizibile, în cadrul unui război mondial, realizînd obiectivele naționale urmărite de români.

Se cuvine deci ca Marea Împlinire de la 1 Decembrie 1918 să consemneze în istoria ei de aur și aceste modeste mișcări locale răspindite pe tot întinsul Transilvaniei dat fiind că ele au susținut atît moralul și dîrzenia românilor în lupta lor, cît și continuitatea ideii de Unitate.

URKUNDEN HINSICHTLICH DER DAKISCH-RUMÄNISCHEN BEWEGUNG VON DEVA IN DEN JAHREN 1885 UND 1905

Zusammenfassung

Auf Grund von drei Urkunden von 1885 werden die Ereignisse aus dem Kreis Hunedoara bezüglich der Verbreitung des in Bukarest gedruckten und mit dem 18. August 1885 datierten revolutionären Aufrufs „Proclamația revoluționară“ untersucht und die Tatsache hervorgehoben, daß auch die Lesegesellschaft „Societatea de lectură“ aus Deva in diesen Untergrundkampf verwickelt war. Die Urkunden beweisen, daß diese Gesellschaft nur ein Vorhang war, hinter dem die rumänischen Extremisten mit Francisc Hossu-Longin an der Spitze ihre Tätigkeit entfalteten. Die ungarischen Behörden forderten ihre Auflösung.

Die Unkunde von 1905 erklärt den wahren Hintergrund einer tendenziösen Pressekampagne gegen die Rumänen, die beschuldigt wurden, eine Revolution in Siebenbürgen vorzubereiten.

Infolge der beunruhigenden Aufsätze wird in einige Ortschaften des Kreises Humedora Militar geschickt, zahlreiche, bei Rumänen gefundene Waffen werden beschlagnahmt, es werden Hausdurchsuchungen und Verhaftungen vorgenommen.

Die beiden Episoden lokaler Geschichte gliedern sich organisch in die große Bewegung der Rumänen für die Vereinigung mit Rumänien ein.

ANEXA I

19 septembrie 1885, Deva. Procuratura din Deva către prim-procurorul Sebestyén Mihály din Tirgu Mureș. Denunță activitatea „antipatriotică” a Societății de lectură din Deva. Arată că aceasta nu-i decît un paravan pentru activitățile politice ale extremiștilor români. Cere desființarea Societății.

Domnule prim-procuror regal!

Pînă acum nu au reușit nici agenții de justiție, nici cei din administrație să obțină măcar un exemplar din Proclamația agitatoare, instigatoare, injurioasă la adresa regelui, a irendentei românești, trimisă pe teritoriul nostru, dar faptul că spiritul ei se extinde, iar la propagarea acestui spirit contribuie nu în mică măsură o asociație care a obținut de la autoritățile superioare autorizație de funcționare, Societatea de lectură din Deva, este incontestabil.

Conform raportului meu nr. 5878 din 8 l.c. înaintat d-voastră, cert este faptul că proclamația sosită pe adresa Societății române de lectură a ajuns prin intermediul lui Francisc Hossu-Longin în imediata apropiere a sediului acestei Societăți și de acolo i s-a pierdut urma.

Incontestabil este și faptul că personalitățile conducătoare ale Societății de lectură sînt reprezentanții elementelor celor mai nemulțumite: avocați, preoți, particulari români, ei își petrec nu numai ziua la sediul Societății, ci îi poți vedea adunîndu-se unul cîte unul chiar noaptea tîrziu și zăbovind acolo. După informațiile mele particulare, demne de încredere, în acest timp se țin consfătuiri la care se discută incunoscîntările tendențioase ce urmează să apară în ziare.

Ei cheamă din provincie pe unii oameni de încredere, iau informații de la ei și le dau instrucțiuni. Împrejurarea în sine că sediul Societății este pe terenul unde se află biroul pamfletarului și conducătorului elementelor ultraiste nu este o coincidență ci mai curînd rezultatul unei precauțiuni bine chibzuite.

Societatea posedă abia cîteva ziare românești, bibliotecă nu are, iar de scopul ei nu se ține seama de loc. Membrii patrioți și cu concepții juste ai corpului de funcționari de stat și de comitat nu o pot vizita din cauza atitudinii ultraiste a membrilor ei care îi ponegresc și îi dojenesc necrutător atît personal cît și public, în ziare, pentru că nu au aceleași vederi politice. Cine se poartă astfel cu cei din neamul lor, de ce nu sînt ei oare în stare față de cei de alt neam. Dintre moderații cu conduită patriotică mai mulți sînt membri și vizitatori ai cazinoului național maghiar unde pe lîngă ziarele și revistele maghiare numeroase se găsesc și ziare și reviste nemțești și românești mai importante. Dacă extremiștii ar fi conduși de spiritul culturii și al înțelegerii, atunci ar putea fi și ei membri bine primiți acolo.

Principiile de bază ale Societății de lectură de mai multe ori amintite, au fost înaintate de către publicul din comitatul Humedora la sfîrșitul anului 1868 fostului guvern ardelean, unde, în 29 aprilie au primit clauzele de aprobare. Nu am reușit însă să afl numărul. La începutul anilor 70 Societatea a fost desființată din lipsă de participare și dacă-mi amintesc bine, în 1874 și-a reluat din nou activitatea.

Activitatea nepatriotică și de direcție greșită a societății amintite, semnalată mai sus, oricât de demne de încredere ar fi informațiile mele particulare, nu poate fi demascată prin măsuri de acțiune publică.

Am considerat deci de datoria mea să o semnez și să o aduc la cunoștința domniei voastre, rugându-vă cu respect ca înaintînd raportul meu forurilor superioare, să influențați mersul lucrurilor în așa fel, încît să se ia măsurile cuvenite împotriva asociațiunii care nu numai că nu este în stare și nu se silește să corespundă scopurilor fixate în statute, ci, care sub pretextul educației publice apare ca inițiativa uneltirilor extremiștilor ce și-au propus ca scop tulburarea coexistenței pașnice a cetățenilor.

Deva, 19 septembrie 1885.

Procuratura regală.

ANEXA II

21 septembrie 1885. *Tîrgu Mureș*. Prim-procurorul Sebestyén Mihály către prim-ministrul Tisza Kálmán aducîndu-i la cunoștință că Societatea de lectură din Deva s-a abătut de la scopurile culturale, membrii ei fiind conducătorii mișcărilor „antipatriotice”. Cere luarea de măsuri împotriva Societății.

Domnule prim-ministru!

În raportul din data de 19 l.c. nr. 6288, adresat mie și trimis în original de către procurorul din Deva, care conform dispoziției mele a colaborat la ancheta deschisă de tribunalul imperial din localitate, în urma publicării la București a Proclamației semnate de „comisia de organizare a Iredentei” din România și răspîndit aici, procurorul își exprimă convingerea că asociația care funcționează la Deva sub denumirea de Societatea română de lectură, abătîndu-se de la scopul constituirii ei, nu are în vedere interesele culturalizării publice, ci, membrii ei sînt conducătorii mișcărilor antipatriotice și nelegiuite care au loc din cînd în cînd în județul Hunedoara.

Localurile asociației sînt folosite numai cu scopul de a camufla adunările ținute în scopul acestor uneltiri ilegale.

Din moment ce chiar prim-procurorul, care este de naționalitate română și e cunoscut de mine ca un om cu caracter ireproșabil și cu o comportare ponderată, își exprimă cu stupefacție această convingere, eu trebuie să consider această situație cu deplină încredere.

Astfel, țin de datoria mea să vă prezint cu respect acest raport pentru a lua măsurile înțelepte de cuviință în această privință.

Cu cel mai adînc respect rămân slugă preaplecăată,

Tîrgu Mureș, 21 sept. 1885

Sebestyén Mihály
prim-procuror regal

ANEXA III

28 septembrie 1885. **Budapesta.** Prim-ministrul Tisza Kálmán către prefectul de Hunedoara. A aflat că Societatea de lectură din Deva servește la încurajarea „uneltirilor antipatriotice” ale extremiștilor români. Cere ca după o cercetare atentă să i se înainteze un raport.

Prefectului de Hunedoara

Am aflat că Societatea română de lectură din Deva nu se străduiește să atingă scopurile fixate în statute, ci servește numai încurajării uneltirilor antipatriotice ale extremiștilor români în măsura în care poate folosi la mascarea adunărilor și consfătuirilor secrete ale instigatorilor.

Vă rog să binevoiți ca referitor la această situație să adunați datele necesare, să urmăriți cu cea mai mare atenție activitatea Societății, să ordonați cercetarea reglementară la cele observate și să-mi înaintați un raport asupra rezultatelor.

Cabinetul primului ministru.

28 septembrie 1885.

ANEXA IV

25 decembrie 1905. **Deva.** Prefectul Hunedorei Mano László, către ministrul de interne Kristóffy. Expune situația mișcării naționale românești din județ. Sint știri alarmante provocate de mai multe zvonuri. Moșierimea a cerut de la autorități forță armată. Au fost știri neîntemeiate. Fapte reale au fost: scoaterea a 19 șuruburi de traverse de la calea ferată, tăierea unui stîlp cu cablu telefonic și că s-a tras asupra poștașionului Băița—Brad. Înarmarea poporului nu e decât un zvon.

Excelenței sale domnului ministru de interne regal,

Budapesta

Pe baza ordinelor excelenței voastre emise luna trecută sub nr. 543, 547, 569 res, precum și pe baza știrilor alarmante apărute în ultima vreme în presa cotidiană din capitală că pe teritoriul acestui județ mișcările naționale românești, primind un caracter primejdios periclitează deja și siguranța publică a Ungariei; pe baza rapoartelor depuse de autoritățile superioare însărcinate cu măsurile prealabile, precum și pe baza experienței mele personale obținută în urma călătoriilor și contactelor mele pe teritoriul județului, îndrăznesc să vă înmînez raportul meu obiectiv de mai jos.

Fapt este că pe teritoriul județului, poate chiar și în comunele mai lăturalnice, s-a răspîndit în prima jumătate a acestei luni zvonul că „în ziua de 19 a acestei luni locuitorii să fie pregătiți pentru un mare eveniment”; în comunele unde locuiesc cîteva familii de moșieri maghiari, în urma acestor discuții, s-a răspîndit între locuitorii români un alt zvon: „a sosit acum vremea noastră, s-a terminat cu stăpînirea maghiară, de acum se vor alege pentru toate funcțiile publice numai români, pentru că împăratul-rege s-a certat cu ungurii” — „cu ungurii ter-

mină ei", dar în ce fel, despre asta nu s-a vorbit; sursa răspînditorilor acestor zvonuri nu se poate depista, dar servitorimea maghiară în slujbă la moșierii maghiari a produs mare agitație în clasa moșierimii maghiare din județ. Aceasta a intervenit la autorități pentru a detașa forță publică.

La zvonurile răspîndite aici au contribuit și știrile alarmante din alte localități românești știri publicate în presa din capitală, care au fost pînă la urmă în mare parte dezmințite, dar acest fapt nu a avut ca rezultat liniștirea deplină a ungarilor.

În aceste împrejurări, acțiunile mele s-au orientat spre a dezminți știrile neîntemeiate din presa capitalei și de a publica în buletinele județului știri liniștitoare; pe de altă parte mi-am dat silința să dezminț temeinicيا acestor știri și să influențez liniștirea spiritelor prin contact direct. Între timp, forțele militare trimise în mai multe părți ale județului la propunerea procurorului, în timp ce au liniștit în parte ungurimea, pe de altă parte au stîrnit bănuiele în rîndul acelor care nu vedeau un motiv serios pentru îngrijorare, și au stîrnit și un mare interes mai ales în mijlocul poporului de rînd; astfel că după părerea mea modestă, detașarea forței publice pe timp scurt, cu toată retragerea ei rapidă a avut rezultate îndoielnice.

În legătură cu aceste zvonuri, a căror surse și răspînditori nu s-au putut depista, faptic s-au ivit următoarele cazuri puțin îngrijorătoare: de-a lungul căii ferate de stat s-au scos 19 șuruburi de traversă, s-a tăiat un stîlp cu cablu telefonic, s-a puscat asupra poștalionului Băița-Brad, dar delictvenții nu erau de depistat nicăieri.

Fapt este că în vederea alegerilor deputaților județului Hunedoara, ținută în 5 i.c., în zilele premergătoare acesteia, agenți străini fără suflet și preoți greco-catolici și ortodocși localnici au fanatizat în mare măsură poporul român de rînd în interesul candidaților lor pe teritoriul acestor 2 plăși aparținătoare circumscripției electorale. Au rupt în mai multe locuri drapelele naționale ale contracandidaților, deci au desfășurat acțiuni de teroare.

Referitor la faptul că poporul de rînd se pregătește pentru înarmare — nu există de loc date precise — după părerea mea nu sînt altceva decît zvonuri fără temei; în prezent nu sînt mai multe arme în mîna poporului de rînd decît au fost pînă acum; ocupația păstorilor o face necesară.

Referitor la aceasta am îndrumat de mai multe ori, ultima dată în luna octombrie. a. c. — acum am îndrumat din nou și în mod sever autoritățile îndreptățite, la prudență maximă în privința eliberării autorizațiilor de port-arme și la eventuale interziceri, precum și la confiscarea armelor deținute fără permis.

La cele scrise mai sus doresc să adaug că după părerea mea modestă în prezent nu e nici vorbă de o ofensivă violentă din partea poporului român de rînd împotriva siguranței publice a ungurimii. În rîndul acesteia însă, nu se va putea potoli în curînd agitația și suspiciunile provenite din acest caz, ceea ce se datorește și situației politice generale regretabile.

Excelența voastră, primiți exprimarea sinceră a respectului meu deosebit.

Deva, 25 decembrie 1905.

Mano László
prefect.